

ARHEOLOOGILISED VÄLITÖÖD VILJANDI LINNAS TALLINNA JA ORU TÄNAVA VAHELE RAJATUD KAUGKÜTTETORUSTIKU KRAAVI ALAL

Aivar Kriiska, Tartu Ülikooli laboratoorse arheoloogia professor

Arvi Haak, Tartu Linnamuuseumi arheoloog

Mari Lõhmus, Tartu Ülikooli magistrant

1. Sissejuhatus

2004. aasta sügisel toimusid Viljandi linnas arheoloogilised järelevalvetööd ja väljakaevamised seoses kaugküttetorustiku rajamisega Tallinna ja Oru tänava vahelises lõigus. Rajati 370 m pikkune keskmiselt 1,2 m kuni 1,5 m laiune ja 1,0 m kuni 2,0 m sügavune kraav (joonis 1).

Arheoloogiliste tööde eesmärgid olid (1) pinnasekihistuste stratiograafia dokumenteerimine, (2) kraavi alalt leitavate kinnisobjektide fikseerimine, (3) leidude kogumine ja fikseerimine ning (4) lauskaevamised arheoloogiliselt enam huvi pakkuvates kohtades. Tööd tellis OÜ San-Erika ning neid teostasid arheoloogid Aivar Kriiska, Mari Lõhmus ja Pavel Smirnov, konsulteeris Arvi Haak.

Trass läbis keskaegse asustuspiirkonna erineva funktsiooniga osi: täpsemalt lokaliseerimata põhja-lõunasuunalise kaugtee ala Tallinna tn piirkonnas; praeguseks täidetud keskaegse vallikraavi ala ning müüri ümbritsetud keskaegse linna tiheasustusega territooriumi.

Selgelt uusaegse ladestusega piirkondades puhastati lõiguti torustiku mahapanemiseks vajaliku sügavuseni kaevatud kraavi seinad (joonis 1, profiilid), dokumenteeriti kihistused ning otsiti leida nende dateerimiseks. Paiguti teostati põhjalikumaid väljakaevamisi, mille käigus uuriti kultuurikihti läbi kuni loodusliku aluspõhjani, mis paiknes sügavamal rajatava kraavi põhjast (alljärgnevalt kirjeldatud kaevandite ja šurfidena). Välitöödel tehtud tähelepanekud, fotod ja joonised ning kogutud leiumaterjal on aluseks käesolevas artiklis esitatud tõlgendusele. Siinkohal avaldatu on oluline allikmaterjal linnamüüri vahetu ümbruse ning tänapäeva Väike-Turu ja Oru tänavast põhja poole jääva ala asustusloo uurimiseks keskajal ja uusajal.

2. Varasem uurimislugu

Tallinna tänaval on arheoloogilisi uuringuid seni tehtud minimaalselt. Tänavakihte fikseeriti 2003. aasta järelevalvetöödel, mil paigaldati kaks tänavaga ristuvat trassi Vabaduse platsi piirkonnas. Käsitletava trassi piki Tallinna tänavat kulgenud osa lõunasuunaline pikendus rajati 2006. aastal.

Senistel andmetel on keskaegne liikumistee asunud praegusest tänavajoonest mõnevõrra lääne pool, nüüdse kõnnitee kohal, kust 2003. aastal leiti kivisillutus (Haak 2004, 118). Tallinna tänav idapoolse kõnnitee alalt 18.–19. sajandist varasemat kultuurikihti seni leitud ei ole.

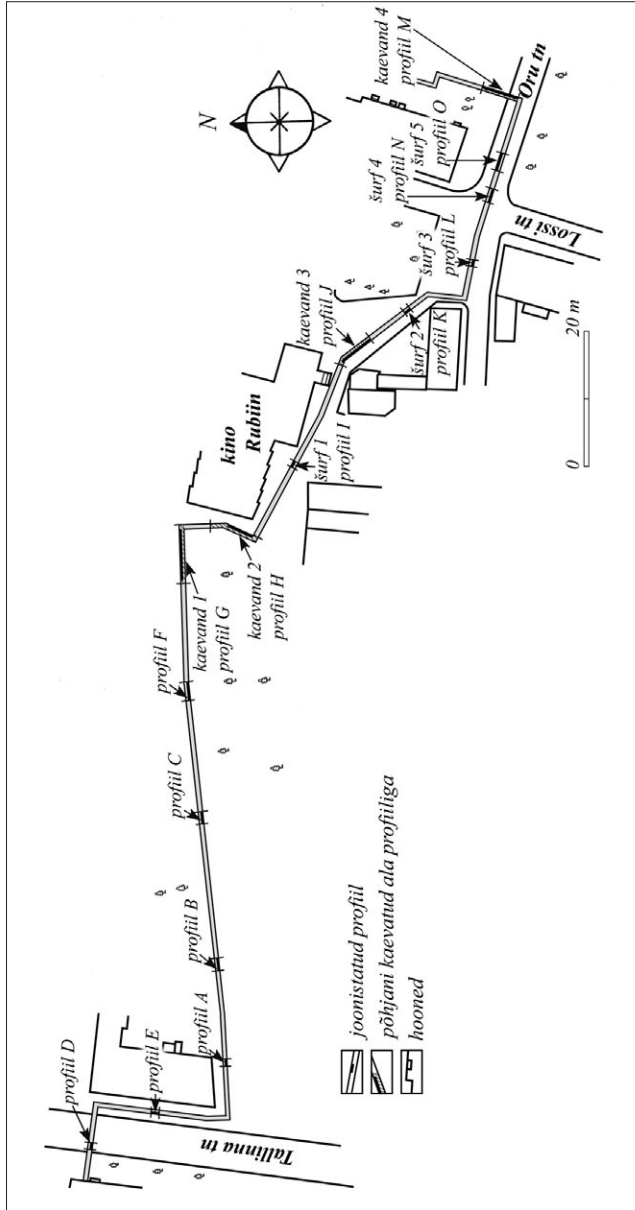
Keskaegset vallikraavi uuriti esmakordselt 1992. aastal seoses Tartu väravat läbiva veetrassi rajamisega (Valk 1994). Vallikraavi ristlõige koostati 1997. aasta puurimisuuringute põhjal: see oli keskaegsest maapinnast kuni 6 m sügavune ja u 20 m laiune (Tvauri & Valk 1997, 5 jj; Tvauri 1997, 83). Vallikraavi täiteid uuriti samas piirkonnas arheoloogiliselt ka 2005. aastal Tartu tn 8A hoonesüvendi rajamisel (Haak & Lätti 2006; Haak 2006). Kirjalike allikate andmetel täideti vallikraav 19. sajandi teisel poolel ning sellega haakuvad ka täitepinnasest leitud ülemöödunud sajandi keskpaigale iseloomulikud esemed.

Keskaegse linnaterritooriumi põhjaosas tehtud uuringutest tuleb esile tuua 1997. aastal linnamüüri lokaliseerimiseks korraldatud kaevamisi (Tvauri & Valk 1997), samuti 2003. aastal seoses elektritrassi rajamisega toimunud arheoloogilist järelevalvet Väike-Turu, Lossi ja Oru tänaval. Lossi ja Oru tänav vahele jäävat piirkonda on korduvalt uuritud 1979. aastast alates (Alttoia & Moora 1979, Valk 1994). Viimatinimetatud (pärast seda on veel kaevatud) kaevamistel leiti lisaks Lossi tänaval lokaliseeritud Tartu väravale Lossi tn 22 hoone alalt puitkonstruktsioone, s.h vitspunutisega kraave, ning 13. sajandi või 14. sajandi I poole kultuurikiht (Valk 1994).

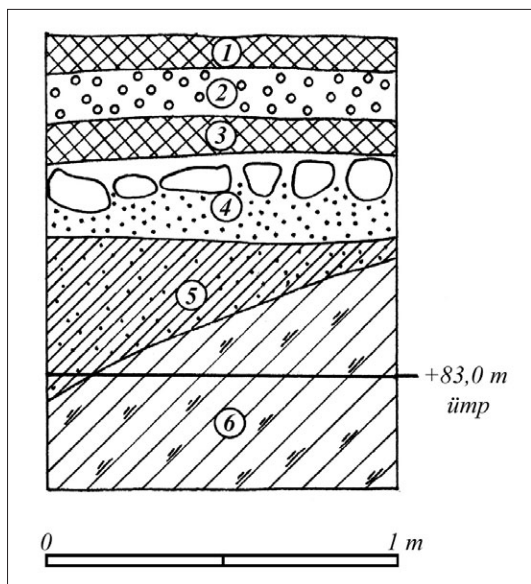
3. Kaevamiste tulemused

3.1. Tallinna tänav

Tallinna tänav all fikseeriti kuus inimtegevusega seotud kihti (joonis 1 ja 2); kahe asfaldi- ja nendevahelise planeerimiskihi all paiknes absoluut-

Joonis 1. 2004. aastal rajatud kaugküttesetustiku ja põhjalikumalt fikseeritud lõikeude asendiskeem.

Joonis 2. Profiil D Tallinna tänaval. Tingmärgid: 1 – asfalt, 2 – planeerimiskiht (punane kruus), 3 – asfalt, 4 – raudkividest sillutis ja punane liiv, 5 – planeerimiskiht (segatud punane liiv), 6 – planeerimiskiht (segatud punane saviliiv).

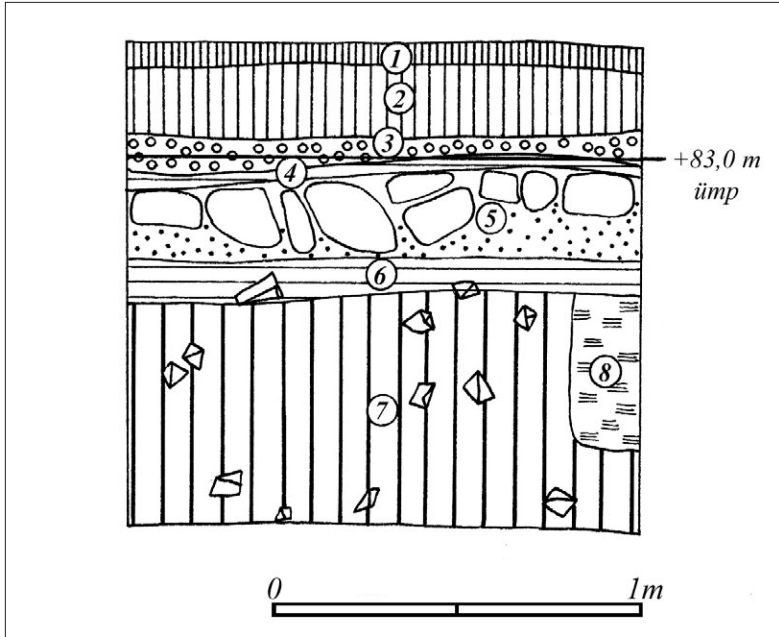
kõrgusel u 84 m ümp kuni 20 cm raudkividest¹ tänavasillutis. Kivid olid asetatud liivapadjale. Analoogiline sillutis samal absoluutkõrgusel ja selle peal kaks asfaldikihti kaevati välja ka Tallinna tn 6 hoone ja praeguse tänava vahel. Mõlemas profiilis paiknesid munakivisillutise all planeerimiskihid (segatud punane liiv ja saviliiv). Kivisillutis on rajatud tõenäoliselt 19. sajandil ja olnud kasutusel veel 20. sajandil.

3.2. Tallinna tn 6 hoone lõunapoolne lähiümbrus

Tallinna tn 6 lõunaseina lähedalt kulgenud kraavis võis kaevatud sügavuses eristada nelja inimtegevusjärgedega kihti, kusjuures kõik sisaldasid muu hulgas 20. sajandi leide (glasuuriga savinõude killud, tellisetükid). Ala on eelmisel sajandil korduvalt täidetud ja planeeritud. Võimalik, et tegemist on kunagise linna vallikraavi alaga. 19. sajandi linnaplaanidel on ligikaudu sel kohal kujutatud kaht endise vallikraavi alal paiknevat tiiki ühendav kraav.²

¹ „Raudkivi“ kasutatakse siin ja edaspidi moonde- ning tardkivimeid tähistava tingliku terminina.

² Siin ja edaspidi viidatud linnaplaanide originaalid asuvad Eesti Ajalooarhiivis – Viljandi magistraadi (EAA 1002-1-1821) ning Liivimaa kubermangu joonestuskoja fondides (EAA 308-6-356).

Joonis 3. Profil B Tallinna tn 6 hoovis. Tingmärgid: 1 – mättakiht, 2 – huumusekiht, 3 – planeerimiskiht, 4 – must huumuserikas kultuurkiht, 5 – raudkividest sillutis ja liiv, 6 – must puulaastudega kultuurkiht, 7 – hall tellisetükkidega täitekiht, 8 – söestunud postijäänus.

3.3. Haljasala omaegse vallikraavi kohal ja ümbruses

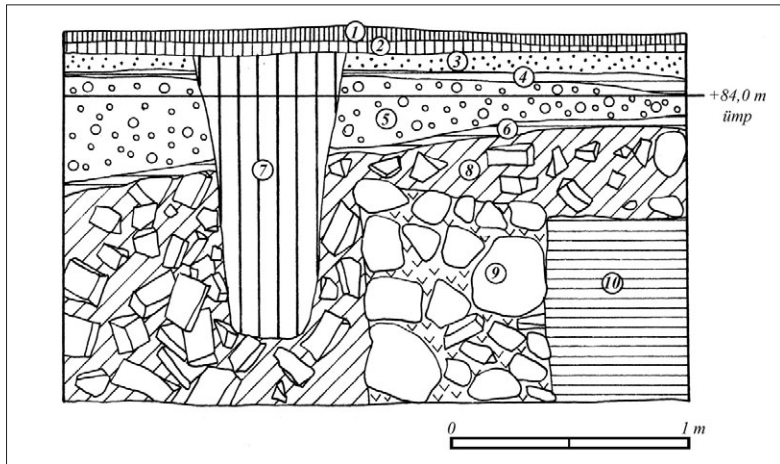
3.3.1. Vallikraavi ala

Enam kui 100 m pikkuselt kulges rajatav keskküttetrass ida-lääne-suunaliselt üle praeguse haljasala, mis on rajatud kunagise vallikraavi kohale (joonis 1). Linna ümbritsenud kraav rajati arvatavasti 13. sajandi teisel poolel või 14. sajandi algul varasema loodusliku vagumuse kohale (Altko 1978, 53; Tvauri 2001, 107). Vallikraavi on kujutatud veel 18. sajandi lõpu linnaplaanidel (Pullat 2006, 315 jj); viimast korda 1866. aasta joonisel (Eimre 1989, 6). Tõenäoliselt täideti kraav vahemikus 1866–1895 (Eimre 1989, 23; vt ka Haak 2006, 78).

Kirjeldatava ala lääneosas fikseeritud lõigus võis eristada kaheksat

kihti (joonis 3). Mättakihi, huumuse ja kruusast koosneva planeerimis-kihi all, absoluutkõrgusel u 83 m ümp, paiknes raudkividest sillutis. 20–25 cm läbimõõduga kivid olid asetatud liivapadjale. Sillutisepealsest huumusekihist koguti glasuurita punasavikeraamika kild, mis ei võimalda siiski täpsemat dateeringut kui 19.–20. sajand. Kuna sillutis oli säilinud vaid u 1 m pikkusel alal, pole võimalik kindlaks teha, kas tegu oli hoovi- või tänavasillutisega. Väärrib siiski märkimist, et ligikaudu samal kohal asus 19. sajandil vallikraavini viiv tänav (Eimre 1989, 14). Haljasala keskel olid jälgitavad mitmed planeerimis-, täite- ja ehitusprahi kihid. Nagu juba öeldud, fikseeriti vallikraavi täiteid ka 2005. aastal Tartu tn 8A krundil tehtud arheoloogilistel uuringutel. Vallikraavi täitekihist toona kogutud leiud võib dateerida 19. sajandisse.

Kino Rubiin lääneseinast u 15 m lääne pool ristus trassiga lubimördiga seotud kuni 30 cm läbimõõduga raudkividest ja üksikutest tellistest 70 cm laiune müür (joonis 4). Müürist idas, müüri peal ja sellest läände jääval kultuurkihil lasus rohkesti tellisetükke sisaldav ehitusprahit; müürist lääne pool paiknes segatud huumuserikas kultuurkiht. See jätkus kuni järgnevalt kirjeldatava hoonejäänuseni.

Joonis 4. Profiil F täisaetud vallikraavi alal. Tingmärgid: 1 – mättakiht, 2 – huumusekiht, 3 – planeerimiskiht (punane liiv), 4 – huumuserikas kultuurkiht, 5 – planeerimiskiht (punane moreen), 6 – huumuserikas kultuurkiht, 7 – täitekiht, 8 – telliseid sisaldav ehitusprahi kiht, 9 – mördiga seotud raudkividest vundament, 10 – huumuserikas segatud kultuurkiht.

3.3.2. Hoonejäänus haljasala idaosas: kaevand 1

9,1 m pikkune ja 1,5–1,7 m laiune kaevand 1 rajati kino Rubiin hoonest 6 m lääne poole trassis paljandunud kivikonstruktsiooni uurimiseks (joonis 1). Erinevate 19.–20. sajandi täitekihtide all paljandus lubimördiga seotud raudkividest vundament, mille siseserv oli jälgitav 4,2 m ulatuses. Sama müüri välisserv jäi üldiselt kaevandi alalt välja, vaid kaevandi lääneosas tehtud laienduse kohal mõõdeti müüri paksuseks 80 cm. Trassi lõunaprofilis fikseeriti eelkirjeldatuga ristuv 60 cm paksune raudkividest müür. Kuna mördiga seotud raudkivid jätkusid trassi põhjaprofilis 2 m ulatuses ka nimetatud müürist ida pool, on viimase puhul ilmselt tegemist vaheseinaga. Hoone jätkus sel juhul kaevandist ida ja lõuna poole, kuid selle lääneseina asukohta ei õnnestunud selgitada.

Hoone oli vundeeritud absoluutkõrgusel 82,9 m ümp (kaevandi idaosas) asunud 10–20 cm suurustest raudkividest sillutisele (joonis 5). Viimati nimetatud sillutis ei paiknenud liivapadjal, vaid toetus raudkividest ning õhemate telliste tükkidest täitekihile. Tõenäoliselt seonduvad sama sillutistasandiga ka hoonemüürist lääne pool, ühel tasapinnal (absoluutkõrgus 82,65–82,73 m ümp) paljandunud raudkivid. Kaevandi lõunaprofilis vahemüüri all oli hall täitekiht, mis suuri kive

Joonis 5. Hoonejäänus kaevandis 1, vaade idast.

ei sisaldanud. Võimalik, et see on põhjus, miks vahemüür (alaserva kõrgus u 82,5 m ümp) paiknes põhjamüürist oluliselt madalamal: pehmed vallikraavitäited on märkimisväärselt enam vajunud.

3.4. Kultuurkiht omaaegsel linnamüüri ja piiratud alal

3.4.1. Kino Rubiin lõunapoolne lähiümbrus: kaevand 2

Kaevand 2 oli 7,2 m pikkune ning valdavas ulatuses 1,1 m laiune; hiljem rajati selle põhjaosasse müürinurga jälgimiseks kuni 60 cm laiend. Kaevand jäi kino Rubiin hoonest u 2,5 m lääne poole ning kaevandist 1 u 11 m lõunasse (joonis 1). Kahe kaevandi vahele jäänud trassilõiguis linnamüüri jäänuseid ei täheldatud, ehkki seni teada olevate müürikatketega ja 1650. aastate linnaplaani³ põhjal võinuks kaugküttetorustiku kraav linnamüüri ristuda just sellel alal.

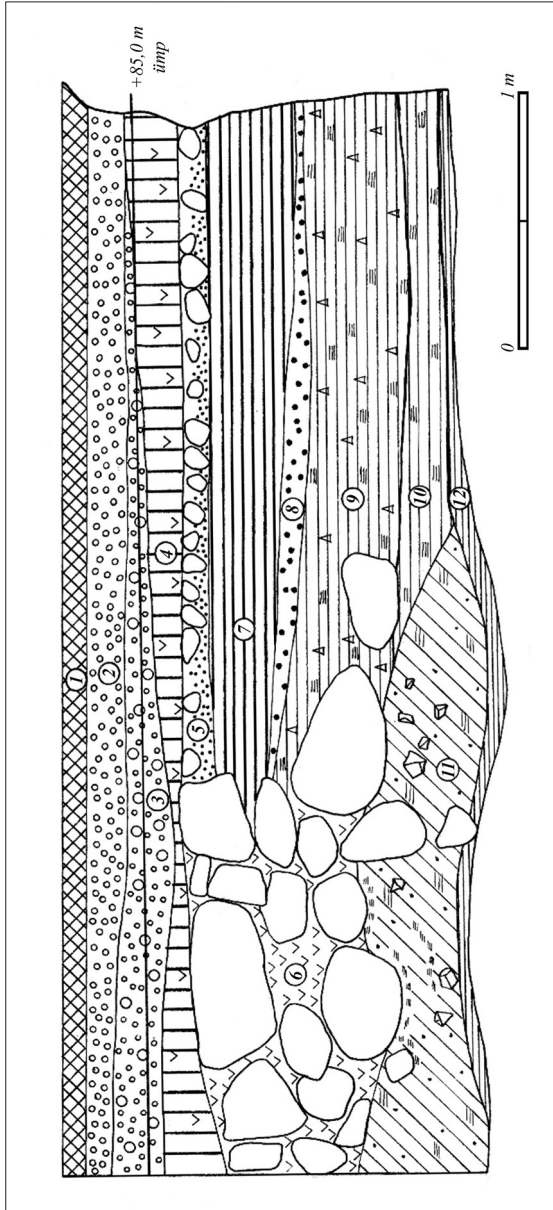
Kaevandi kaguprofiil fikseeriti selle lõunaosas (joonis 6). Asfaldi ja kruusatäidete all paljandus telliseid ja mörti sisaldanud täitekiht (joonis 6, kiht 4), milles esines eriaegset leiumaterjali, muu hulgas koguti kaks kildu 15.–17. sajandi kivikeraamikat, 19. sajandi lõpu või 20. sajandi alguse kirjatud ja glasuuritud punasavikeraamika kilde (VM 11087: 8), fajanssnõu servatükk ning üks glasuurita kahli tükk (VM 11087: 7), mis võiks pärineda 17. sajandi algusest. Samast kihist on saadud ka kesk-aega kuuluv kedrakeraamika põhjaserva katke, šlakki ning keskaegse katusekivi katke (kõik VM 11087: 14), klaaspuдели fragmente ning fajansstaldriku ja -tirina katkeid (VM 11087: 13). Kirjeldatud rusukiht, mis eriaegsete leidude põhjal otsustades on segatud, oli tekkinud 8–15 cm suurustest munakividest sillutisele (joonis 6, kiht 5). Kivid olid asetatud kollasele liivale, mis mujal Viljandis tehtud tähelepanekute põhjal viitab sellele, et tegemist on uusaegse sillutisega. Vahetult munakivisillutise all paljandus huumuserikas halli värvi kultuurkiht. Selle all paiknenud õhuke kollase saviliiva kiht oli tekkinud mustale rohkelt sütt ja loomaluid, samuti šlakki ja kivi purdu sisaldanud kultuurkihile (joonis 6, kiht 9). Sama ladestuse alaosas (joonis 6, kiht 10) oli mõnevõrra enam sütt ning huumust.

Kihtidest 7–10 kogutud vähene leiuaines ei võimalda nende täpse-

---

³ Originaal Stockholmi Sõjaarhiivis (<http://www.ra.se/KRA/0406h.html#Fellin>), koopia Viljandi Muuseumis.

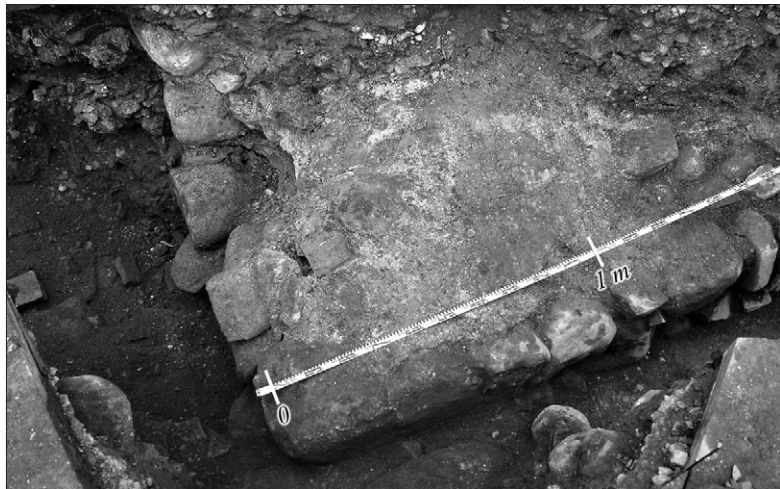

Joonis 6. Profiil H kaevandis 2. Tingmärgid: 1 – asfalt, 2 – planeerimiskiht (puna kruus), 3 – planeerimiskiht (punane moreen), 4 – täitekiht (mört, tellised, huumus), 5 – raudkividest sillutis ja liiv, 6 – vundamenti raudkivid ja mört, 7 – hall huumusrikas kultuurkiht, 8 – planeerimiskiht (kollane saviliiv), 9 – must sõene kultuurkiht, 10 – must sõene kultuurkiht, 11 – ehitusprahi kiht (süsi, šlakk, liiv, tellised), 12 – pruun kultuurkiht.

mat ajalist eristamist. Kogutu: Siegburgi kiviterraamika⁴ (VM 11087: 15), hobuse jäänael, noa katke (VM 11087: 11), nael ja glasuurita kedra-kerraamika kild (VM 11087: 12), võib aga dateerida 14. sajandi keskpaigast kuni 16. sajandi alguseni. Seega kuulub keskaega ka kaevandist avastatud müür (vt allpool), mis on stratigraafia põhjal otsustades varasem või samaaegne kihiga 9.

Kaevandi põhjaosast, u 45 cm sügavuselt tänapäevasest maapinnast kaevati välja kivivundamendi loodenuk (joonis 7), mis oli säilinud kolme kivirea kõrguselt (kokku u 75 cm ulatuses). Ehitusjäanus koosnes lubimördiga seotud raudkividest (suuremate mõõdud 30×35 cm, 55×40 cm, 60×30 cm) ja üksikutest tellisetükkidest. Saadi ka üks terve põranda(?)tellis (mõõtmed 22×18×8,5 cm). Väljapuhastatud ülapind tasandil 84,65–84,80 m ümp oli silmatorkavalt tasane, mistõttu võiks oletada tasanduskihti (vundamendi ülaseriv?). Ehitise funktsiooni määramiseks on kogutud aines liiga napp.

Müür toetus sütt, tellisetükke, lupja ja rauašlakki sisaldavale täitekihile (joonis 6, kiht 11), mis oli kuni 40 cm paksune. Leide sellest ei saadud. Looduslikul aluspinnal, milleks oli kollane saviliiv, paiknes

Joonis 7. Hoone loodenuk kaevandis 2.

⁴ Importkeraamika dateeringud siin ja edaspidi Russow 2006 järgi.

6–8 cm paksune pruun mullakiht (kiht 12), arvatavasti mattunud algne mätastunud maapind.

Kaevandi 2 lõunaotsa juures pööras trass kagusse, s.t kulges kino Rubiin lõunaseina läheduses Lossi, Oru ning Väike-Turu tänava ristmiku suunas (joonis 1). Kaevandi 2 kaguäärest kuni järgnevalt esitatava šurfi 1 servani avati trass asfaldist 1,3 m sügavuseni. Asfaldi ning kruusakihtide all paljandus tellisefragmente ja mörti sisaldanud 20–50 cm paksune ehitusprahikiht. Tõenäoliselt on tegu sama kihiga, kui on 2. kaevandis (joonis 6, kiht 4) ning šurfis 1 esinev segatud täitekiht. Kihist allpool asus munakivisillutus, mis on rajatud musta huumuserikka segatud täitekihi peale. Tranšee põhi kulges kultuurkihi ja ülalmainitud täitekihi piiril, nimetatud kihte eraldas suhteliselt õhuke kollasest saviliivast planeerimiskiht.

3.4.2. Kino Rubiin lõunapoolne lähiümbrus: šurf 1

Šurf 1, mille pikkus oli 1 m ning sügavus 1,8 m, paiknes 17,5 m 2. kaevandi kagunurgast kagus ning 3. kaevandist u 25 m loode pool. Selle põhjaseinas, asfaldi ning kruusakihtide all paiknes segatud täitekiht, millest koguti mõningaid 19. sajandi või 20. sajandi alguse leide (VM 11087: 19). Täitekihi all paljandusid punase ning kollase liiva kihid, millega seostunud üksikud raudkivid viitavad tõenäoliselt kunagisele sillutisele, millest suurem osa kive on eemaldatud. Tundub tõenäoline, et tegu on 2. kaevandis fikseeritud kihtide 4 ning 5 jätkumisega.

Liivakihtide all algas tumehall huumuserikas kiht, mis tundus olevat segatud. Leide sellest ei saadud. Maapinnast u 90 cm sügavusel ilmnes tellisetükkidest ja lubimördist koosnev, kümmekonna sentimeetri paksune ehitusprahi kiht, mille all paiknes veel üks tüme, veelgi huumuserikkam kiht. Maapinnast 1,1 m sügavusel jõuti punase savika liiva kihini, mis sisaldas telliseid. Selle täpsemat iseloomu ei suudetud selgitada, sest maapinnast 1,8 m sügavusel hakkas kaevandisse tungima põhjavesi.

Samasuguse üldilmega kihid jätkusid trassi rajamissügavusel kino Rubiin kagunurga juurde rajatud 3. kaevandini.

3.4.3. Kino Rubiin kagupoolne lähiümbrus: kaevand 3

6 meetri pikkune loode-kagusuunaline kaevand 3 rajati kino Rubiin kagunurga lähedusse; kaevandi loodeots jäi kino kagunurgast u 5 m lõunasse (joonis 1).

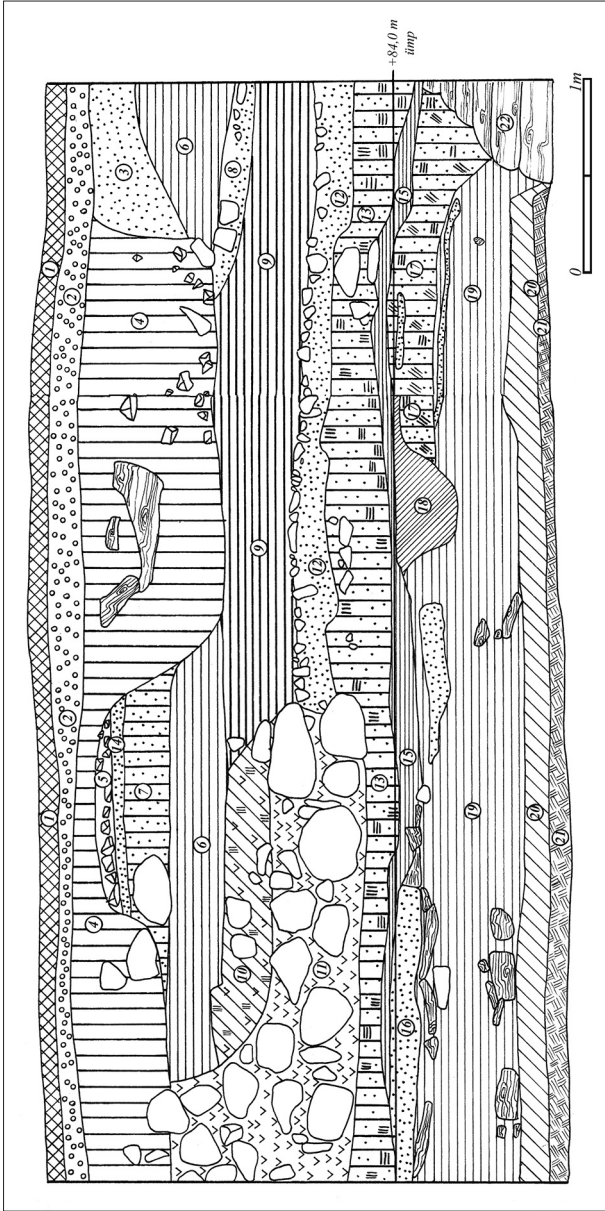
Tänavakatte moodustanud asfaldi ning sellealuse punast liiva sisaldava kruusakihi all paljandus hallikaspruun telliseid ja puidujäänuseid sisaldav, kuni 75 cm paksune liivakas täitekiht (joonis 8, kiht 4). See sisaldas arvatavasti 20. sajandi alguse leide (pudelpõhi, aknaklaas – VM 11087: 20). Kaevandi keskosas leidis nimetatud täitekihi alaosas tellisetükkide lade, mis toetus punase liiva kihile (joonis 8, kiht 14). Märgatavalt paksem, kuni 45 cm punase liiva kiht (joonis 8, kiht 3) paljandus ka kaevandi kaguotsas. Võib oletada, et tegemist on sillutisepadjaga, millelt kivid on eemaldatud. Välistada ei saa ka kaht eri sillutisetasandit. Kaevandi keskosas asunud liivakihi all olev täitepinnas kujutas endast liiva ning huumuserikka mulla segu.

Liivakihtide all paiknes must huumuserikas 30–50 cm paksune kultuurkiht (joonis 8, kiht 6). Kaevandi kaguotsas u 1 m pikkuselt tuli selle all nähtavale raudkividest sillutis, mille kivide all täheldati veidi punakat liiva.

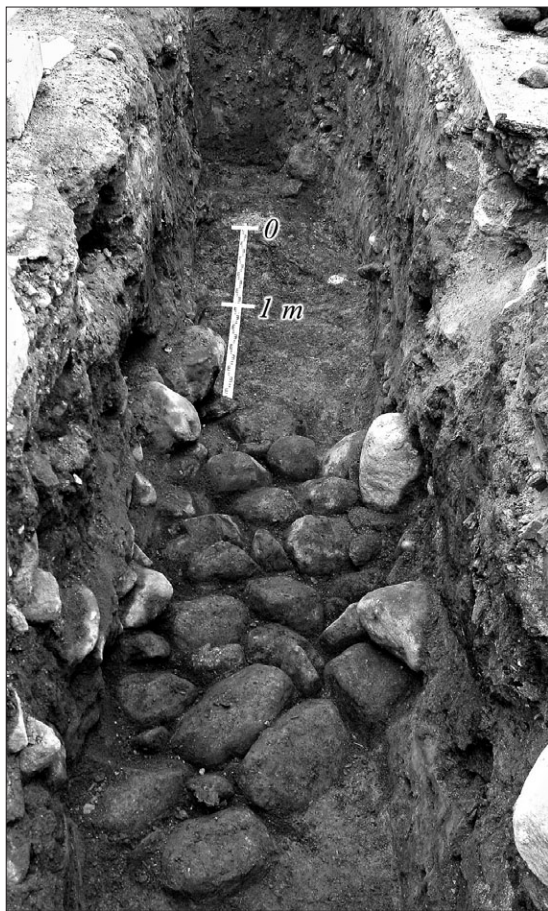
Asfaldipinnast keskmiselt 1 m sügavusel jõuti pruunikashalli kultuurkihini (joonis 8, kiht 9), mille paksus ulatus kuni 45 cm-ni. Kihi ülaosast leiti kaoliinsavist piibu katke (VM 11087: 9), kihi alapiiri moodustanud uue raudkivisillutise (joonis 8, kiht 12) kivide vahelt aga mõned 14.–15. sajandisse dateeritavad kivikeraamika killud (VM 11087: 21).

Mainitud sillutis koosnes väikestest, vaid 7×5 cm suurustest laiguti paiknevatest kividest. Kivide vahel esines huumust ning sütt, sh suuri tükke. Sillutisekivide all asetses kuni 10 cm paksune punasest liivast sillutisepadi, millest koguti mõned Sieburgi kivikeraamika killud ning glasuurtellise katke (VM 11087: 22). Leidude põhjal peaks sillutis olema rajatud hiljemalt 16. sajandi alguseks, kuid põleng võib olla aset leidnud hiljem, näiteks Liivi sõja ajal. Sillutisepealne täide on piibu katke põhjal otsustades aga ladestunud 17. või ka 18. sajandil.

Kaevandi loodeosas maapinnast 1,6 m sügavusel (84,74 m ümp) paljandus 2,5 m pikkune raudkividest vundament (joonis 9). Lubimördiga seotud müüritisest oli põhiosas säilinud kaks kivirida, kaevandi päris loodeotsas neli. Tegu oli põhiilmakaarte järgi orienteeritud hoone kirdenurgaga. Hoone vundament on hilisem punast saviliiva, liiva ja sütt sisaldavast täitekihist (joonis 8, kiht 13), kust leiti 14. sajandi esimese poole lainelise ornamendiga kohalikku päritolu kdrakeraamika kild (VM 11087: 25) ja 14. sajandi teise poole Sieburgi kivikeraamika kild (VM 11087: 27). Need lubavad oletada selle rajamise ajaks 14. sajandi teist poolt või 15. sajandit. Seda vanust kinnitab ka eespool kirjeldatud sillutis (joonis 8,

Joonis 8. Profil J kaevandis 3. Tingmärgid: 1 – asfalt, 2 – planeerimiskiht (punane kruus), 3 – planeerimiskiht (punane liiv), 4 – täitekiht (tellised, puutükid), 5 – ehitusprahi kiht (tellised), 6 – must huumuserikas kultuurkiht, 7 – täitepinna (liiv, huumus, tellised), 8 – raudkividest sillutis ja liiv, 9 – pruunikashall kultuurkiht, 10 – ehitusprahi kiht (savi, mört, tellised), 11 – vundament (raudkivid, mört), 12 – raudkividest sillutis ja liiv, 13 – täitekiht (punane saviliiv, süsi, punane liiv), 14 – planeerimiskiht (punane liiv), 15 – pruun kultuurkiht, 16 – täitekiht (punane liiv), 17 – täitekiht (punane saviliiv, süsi, liiv), 18 – kuivenduskraavi kiht (liiv, huumus), 19 – must orgaanikarikas kultuurkiht (süsi, laastud), 20 – ehitusprahi kiht (katusekivid, tellised, mört), 21 – looduslik saviliiv, 22 – puitkonstruktsioon.

Joonis 9. Hoonejäänus kaevandis 3.

kiht 12), mis on rajatud vastu hoonne müüri.

Täitekihi (joonis 8, kiht 13) all paljandus võrdlemisi õhuke, kuni 20 cm paksune pruuni värvi kultuurikiht (joonis 8, kiht 15), millest saadi 14. sajandisse dateeritav joonornamendiga kedrakeraamika kild (VM 11 087: 26). Kirjeldatud kultuurikihi all paiknesid kaevandi idaosas punasest liivast koosnev täitekiht (joonis 8, kiht 16) ning lääneosas punast saviliiva, liiva ning sütt sisaldanud täitekiht (joonis 8, kiht 17). Esimene neist võib endast

kujutada hiljem eemaldatud sillutise alust liivapatja.

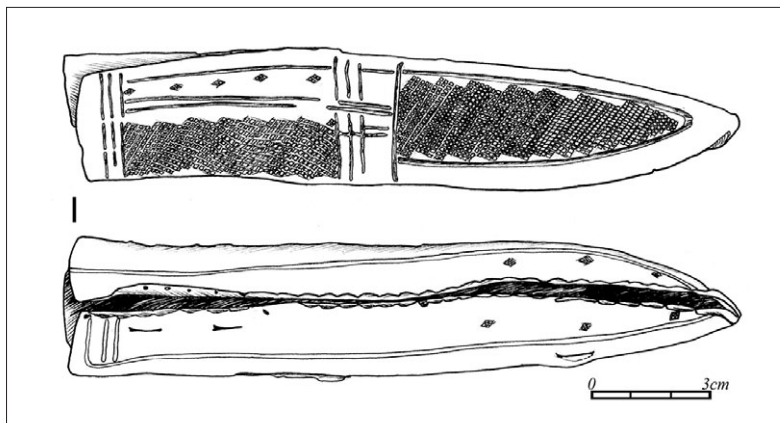
Kaevandi keskosas kõrgusel alates 84,0 m ümp paiknes okstega vooderdatud kirde-edelasuunaline kuivenduskraav (joonis 8, kiht 18; joonis 10), mis jäi kaevandisse 80 cm pikkuselt. Ehituslikult oli tegemist peenikestest okstest püstiste pulkade vahele punutud renniga, mille laiuks oli 60 cm ning sügavuseks 20 cm (põhi maksimaalselt 83,57 m ümp). Kuivenduskraavi täitnud kihist leiti muu hulgas 14. sajandi

Joonis 10. Vitspunitisega kraav kaevandis 3.

Langerwehe kivikeraamika kild ning 13. sajandi lõppu ja 14. sajandisse dateeritav joonornamendiga kohalik kdrakeraamika kild (VM 11087: 30). Samast saadi nahast noatupp (joonis 11). Kogutud leiumaterjal lubab oletada, et kuivendusrenn oli kasutusel kindlasti juba 14. sajandil. Stratigraafiliselt on see rajatud peamiselt saviliivast koosneva täitekihi (joonis 8, kiht 17) kuhjamise järel ning võiks olla samaaegne oletatava sillutise tasandiga kõrgusel u 84 m ümp (joonis 8, kiht 16).

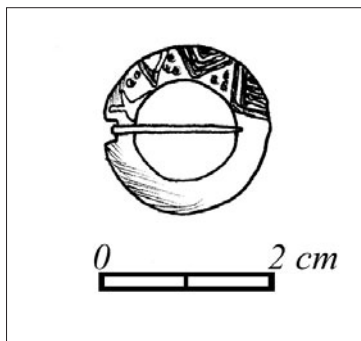
Leitud noatupele pakub Eesti materjalis autoritele teadaolevalt parima vaste Tallinnast Sauna tn 10 pärinev leid (Sarv & Sokolovski 2006, joonis 4). Nii Viljandist kui ka Tallinnast leitud noatupp on kaunistatud rombimustri ja õmbluskinnitusega, kuid Tallinna Sauna tn leid on Viljandi omast siiski keerulisem nii kujult (kolmeosaline; üks suur ja kaks väikest tuppe koos) kui ornamendilt. Tallinna noatuppe ilustab templina sisse pressitud rombikujulises raamistuses liiliaõis; see dateeriti 13. sajandi neljandasse veerandisse või 14. sajandi algusse. Nimetatud noatupp leiti elumaja lähedalt hoovist ning on valmistatud tõenäoliselt Inglismaal (Vladimir Sokolovski suuline informatsioon 1. veebruar 2006).

Joonis 11. Nahast noatupp (VM 11087: 41).

Kaevandi lääneservas paiknes 8–10 cm läbimõõduga rõhtpalkidest lampkast või kaev (joonis 8, nr 22), mis jäi uuritavasse alasse vaid ühe seinaga. Konstruktsioon oli ehitatud looduslikku saviliiva tehtud süvendile ja säilinud viie palgirea kõrguselt. Selle täitepinnases esines muu hulgas sütt ja liiva. Raketis on rajatud 19. kihiladestumise lõppjärgus või ladestumise järel ja selle vastu on kuhjatud täitekiht (joonis 8, kiht 17). Konstruktsiooni katab pruun kultuurkiht (joonis 8, kiht 15), mis osutab, et see jäi kasutuselt juba 14. sajandi jooksul.

Kaevandi idaosas sügavusel 1,9 m ning lääneosas sügavusel 1,85 m tänapäevasesst maapinnast lasus must, rohkelt sütt ning orgaanilist ainet (mh sõnnikut) sisaldanud kuni 50–60 cm paksune kultuurkiht (joonis 8, kiht 19). Kultuurkiht sisaldas palju puulaaste ning -tükke. Samuti koguti vaadeldavast kihist rikkalik leiumaterjal: vitsknõu küljelaud (VM 11087: 40), treitud puunõu katke (VM 11087: 38), nahkjälatsite katked (VM 11087: 33, 35), munk-nunn-tüüpi katusekive ja nende tükke.

Joonis 12. Pronkssõlg (VM 11087: 32).

Samast kihist saadud kohalikku päritolu kedrakeraamika kild (VM 11087: 37) võiks kuuluda 13. sajandisse. Sama sajandi teise poolde võiks dateerida ka kolm Siegburgi protokivikeraamika kildu (VM 11087: 37). Üks Lõuna-Alam-Saksimaa kivikeraamika kild (VM 11087: 37) kuulub ajavahemikku 13. sajandi lõpust 14. sajandi keskpaigani ja teine (VM 11087: 34) 14. sajandi keskpaigast 15. sajandi alguseni. Leiti ka üks väike ümmargune pronksist nn hansasõlg (joonis 12), mille kaar oli pooles ulatuses ornameenteeritud: põhilise elemendina esinevate kolmnurkade vahe oli täidetud kaldjoontega ning kolmnurkade sisse oli puntsitud kolm täppi. Samasuguse kaunistusega pronksisõlgi on Eestist varem teada 13 (Valk 1999, 86). Sõlgede dateerimise aluseks on Jõuga küla-kalmistu leid, mis oli panusena ühes hauas koos 14. sajandisse dateeritava mündiga (samas, 95). Vaatamata sellele, et ühe kivikeraamika killu dateering võib ulatuda ka 15. sajandisse, näib tõenäoline, et mainitud kiht on ladestunud 13. sajandi lõpul ja 14. sajandil.

Tasandist u 84,0 m ümp madalamal, laias laastus samal alal, kus eespool esitatud kivivundament, paiknes kirjeldatavas kihis lasu puitu: laudu, palgijuppe ja peenemaid oksi. Kuigi avatud ala väiksus ei võimalda kindlaid väiteid, võib tööhüpoteesina oletada, et need pärinevad enne kivivundamendiga hoone rajamist samas kohas paiknenud ehitisest.

Kultuurkihi alaosas (kõrgusel 83,60–83,44 m ümp) paiknesid veel ühe puitkonstruktsiooni jäänused (joonis 13). Rajatis koosnes mitmetest kuni 15 cm läbimõõduga pakkudest ning neile asetatud maksimaalselt 20 cm laiustest põhja-lõunasuunaliselt orienteeritud laudadest. Vaadeldav puitkonstruktsioon on mõnevõrra varasem kui eespool kirjeldatud okstest kuivendusrenn, sest üks selle laudadest ulatub osaliselt kraavi alla. Võimalik, et tegemist on mingi ehitise laudpõrandaga ja sellealuste ristsuunaliste taladega.

Musta kultuurkihi all paiknenud 10–13 cm paksune ehitusprahi kiht (joonis 8, kiht 20) koosnes peamiselt sinisest ning kollasest savist, sisaldades muu hulgas telliste fragmente, kivimunakaid, katusekivide katkeid (VM 11087: 45) ning mörti. Tõenäoliselt on enne esimese puithoone rajamist ala planeeritud kusagilt mujalt toodud pinnasega. Kiht oli ladestunud vahetult looduslikule pinnasele (joonis 8, kiht 21), kusjuures nende kokkupuutekohas oli muidu puhas devoni liiv määrduanud, st värvunud halliks.

Joonis 13. Puitkonstruktsioonid kaevandis 3.

3.4.4. Kino Rubiin kagupoolne lähiümbrus: šurf 2

3. kaevandist kagu pool rajati torustikukraav maapinnast 140–150 cm sügavuseni. Kaevandi idaservast 2,10 m kaugusel leiti 70 cm paksune maakividest hoonevundament, millel täheldati tellismüüri jäänuseid. Arvatavasti on tegu 19. sajandi või 20. sajandi alguse hoone vundamendiga. Sellest kagu pool olid trassi sügavusel paljandunud kihid segatud, maapinnast 90–100 cm sügavusel paiknes raudkividest sillutis. Samal sügavusel asus raudkivisillutis ka 3. kaevandis (joonis 8, kiht 12) ning šurfis 2.

1 m pikkune ning 90 cm laiune šurf 2 paiknes 3. kaevandist 11 m kagu pool (joonis 1). Tänavakatte moodustanud asfaldi ja sellealuse kruusatäite all oli liivapadjale laotud väikestest raudkividest sillutis. Liivapadja all asus kuni 30 cm paksune punasest liivast täitekiht ning selle all ca 20 cm paksune huumusekiht, ilmselt samuti täitepinna. See oli kuhjatud õhemale, u 10 cm paksusele lubimördikihile, mille all leidis sama paks saviliivakiht. Nimetatud kihtide all oli raudkivisillutisele ladestunud paari sentimeetri paksune söesegune kultuurkiht.

Maapinnast keskmiselt 1 m sügavusel paiknes väikestest raudkividest sillutis, mis kuulub kokku ülalkirjeldatud sama tasandi sillutisega. Sillutise kivide vahelt leiti punaseks põletatud ning sisepinnal glasuuritud savinõude kilde (VM 11087: 50), mis pärinevad 16. sajandi II poolest. Seega on ilmselt tegu enne Liivi sõda rajatud sillutisega.

Raudkivid olid laotud söesegusest liivast kuni 10 cm paksusele padjale, mis oli kuhjatud kuni 70 cm paksusele liivast, saviliivast ning mördist koosnevale täitekihile. Kirjeldatav täitepinna sisaldas ka söeosakesi ning sellest leiti 13. sajandi teisel või kolmandal veerandil valmistatud Sieburgi protokivikeraamika kild (VM 11087: 46) ja naharibasisid. Nimetatud täitekihi all paiknes õhuke huumuserikas kultuurkiht ning selle all teine, kollasest saviliivast täitekiht, mis leide ei sisaldanud. Viimati nimetatud ladestusest alates olid kihtide pinnad lääne poole kaldu, mis võiks viidata orgaanilise materjaliga täidetud süvendile šurfist läänes.

Täitekihtide all, ülaseruuga absoluutkõrgusel u 83,45–83,60 m ümp asetses must, huumuserikas kultuurkiht, mis oli samuti suhteliselt õhuke, vaid 10–15 cm paksune. Leide sellest ei saadud. Šurfi lääneosas esines selle all 5–8 cm paksune punasest liivast täitekiht, mille all paiknes uus huumuserikas kuni 10 cm paksune kultuurkiht. Järgnes kuni 15 cm paksune saviliivast täitekiht ning selle all uus kuni 10 cm paksune kultuurkiht, mis oli ladestunud looduslikule aluspinnasele.

Kultuurkiht nimetatud šurfis erineb oluliselt kaevandites nähtust. Puudub orgaanikarohke, 13. sajandil või 14. sajandi esimesel poolel ladestunud kultuurkiht ning enne absoluutkõrgusel u 84,70 m ümp asuva kivisillutise rajamist on ala väga olulisel määral täidetud. Täitekihi alt ei saadud ka leide, mis lubaksid täitmise aega täpsemalt määratleda. Igal juhul on täiteks kasutatud varasemaid elutegevusjälgi (lubimört, 13. sajandi keraamika) sisaldavat pinnast. Ühe võimalusena tuleb arvesse keldritega kivihoone rajamine ning välja kaevatud pinnasega hooviala planeerimine, ehkki alumiste kihtide kaldu paiknemine viitab pigem looduslikule vagumusele või orgaaniliste jäätmega täidetud augule šurfist lääne pool. Välistatud pole ka elupiirkonna ääreala, kuhu on sattunud pisut jäätmepid vms (tumedad elutegevuskihid), ning hooviala korduvad planeerimised (täitekihid).

3.4.5. Väike-Turu tänav: šurf 3

Väike-Turu tänavale šurfist 2 u 20 m kagu poole rajati 2,2 m sügavune šurf 3 (joonis 1). Kraavi põhjaseinas paljandus uusaegse ehitise kivi-vundament, seega paiknes šurf uusaegse Väike-Turu (Sea) tänava alal. Šurfi lõunaseinas võis eristada 11 pinnaseladestust. Asfaldi ja sellealuse kruusast koosneva planeerimiskihi all, 20 cm sügavusel tänapäevasest maapinnast oli kuni 15 cm läbimõõduga raudkividest sillutis (ülaser 85,35 m ümp) koos sellealuse liivapadjaga. Järgnesid 70 cm paksuselt mitmesugused planeerimis- ja täitekihid ning nende all oli veel teinegi liivapadjale laotud raudkividest sillutis (ülaser 84,30–84,40 m ümp). 8–20 cm läbimõõduga sillutisekivide vahelt leiti mõned kedrakeraamika ja glasuuriga punaste savinõude killud, mille kõige varasem dateering võiks olla 16. sajandi teine pool, ning rauašlakki (VM 11087: 50). Absoluutkõrgusel u 84,40 m paiknenud sillutis leiti ka tänava lõunaosas 2003. a toimunud uuringutel (vt ka Haak 2004, 118) ning dateeriti piibuvarte põhjal 17.–18. sajandisse.

Liivakihi all paiknes õhuke huumuserikas kultuurkiht, punasest liivast planeerimiskiht ja veel üks puutükke ja sütt sisaldav kultuurkiht (ülaosa kõrgus 84,65 m ümp). Kuigi neist ei saadud dateerivaid leide⁵, võib eelesitatud alumise sillutise vanust arvestades dateerida need kihid keskaega. Tundub tõenäoline, et ka nimetatud kihtide puhul võiks tegu

---

⁵ Alumisest kihist leiti vaid paar nahariba (VM 11087: 51).

olla sillutisepatjadega: Väike-Turu tänava varaseim sillutis pärineb 14. sajandist (Haak 2004, 118; vt ka Haak 2003, 82–83) ning tänaval on teada vähemalt kaks 14.–17. sajandi sillutisetasandit.

3.4.6. Oru tänav: šurfid 4 ja 5

Oru tänavale rajati kaks šurfi (joonis 1, šurfid 4 ja 5). Lossi ja Oru tänava ristumiskohal on ülemised kihid tugevasti segatud ning lõhutud kaablite ja torustike paigaldamisega. Selles kraavilõigus paiknes uusaegse hoone kivivundament. Hoone on tõenäoliselt lõhutud 1944. aasta tulekahju järel. Trassilõigus, kus varasemad ladestused olid paremini säilinud, rajati šurf 4. Selles eristati seitse kihistust. Vahetult asfaldi all asetses liivapadjale laotud raudkividest sillutis ning selle all söene täitekiht. Viimase all paiknes veel üks liivakiht, mis võib olla sillutisepadi, millelt on kivid hiljem üles võetud. Kuna ühestki kihist ei saadud leide, ei ole ladestuste vanust võimalik määrata.

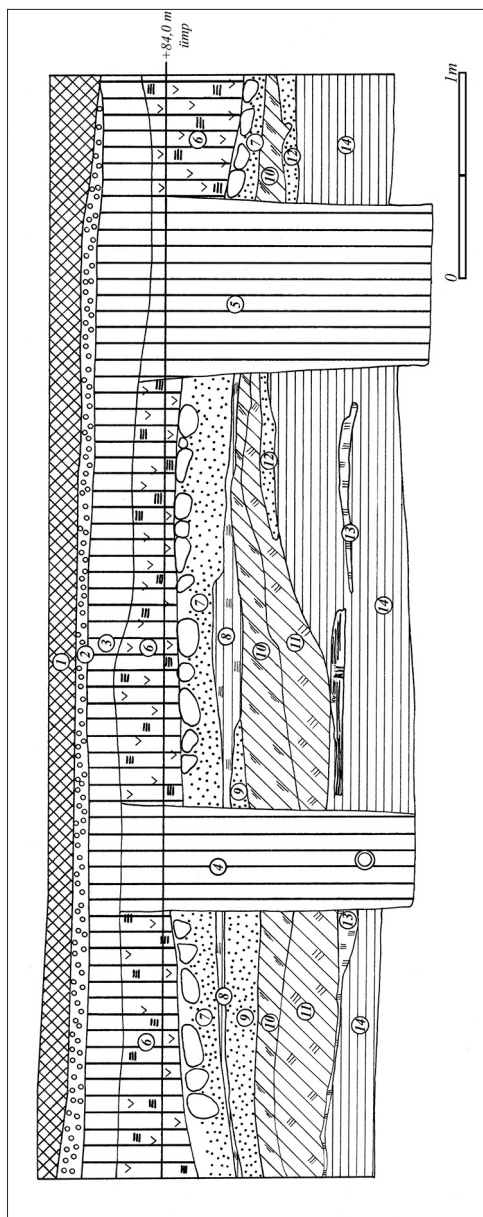
Tänavale Lossi tn 18 lõunaseina kohale tehtud šurfis 5 olid jälgitavad üheksa kihistust. Liiva- ja kruusatäitel lasuvatele asfaldikihtidele järgnes täitekiht, mis kattis mingi uusaegse hoone kivivundamenti (säilinud alates kõrgusest 85,20 m ümp). Viimane oli rajatud liivapadjale laotud raudkividest sillutisele ning hiljem oli vastu hoonemüüri pärast õhukese täitekihiga planeerimist tehtud teine liivapadjal lasuv raudkividest sillutis. Leide ei saadud. Seega peaks maapinnast 1,2 m sügavusel paiknev sillutis olema uusaegne, alumise sillutise vanust määrata ei õnnestunud.

3.4.7. Oru tänav: kaevand 4

Lossi ja Oru tänava ristumiskohast u 25 m ida poole rajati 5,5 m pikkune edela-kirdesuunaline kaevand 4 (joonis 1).

Tänav ja hoovi katte moodustanud asfaldi- ning sellealuse kruusakihi all paljandusid erinevad nüüdisaegsed täitekihid, mis kahes sissekaeves ulatusid looduslikku aluspinda (joonis 14, kihid 4, 5). Alates 0,65 m kuni 1,0 m sügavusel tänapäevasest maapinnast (84,50 m ümp) paiknes liivapadjale laotud 10–20 cm läbimõõduga raudkividest sillutis (joonis 14, kiht 7). Sillutise all olid kuni 65 cm paksuselt erinevad õhukeste orgaanikaviirgudega planeerimiskihid.

Esimene leidude järgi dateeritav ladestus oli poolteise meetri sügavusel

Joonis 14. Profiil M kaevandis 4. Tingmärgid: 1 – asfalt, 2 – planeerimiskiit (kruus), 3 – täitekiht, 4 – täitekiht, 5 – täitekiht, 6 – täitekiht (süsi, tellised, mört), 7 – raudkividest sillutus ja liiv, 8 – huumuserikas kultuurkiht, 9 – planeerimiskiit (liiv), 10 – planeerimiskiit (punane liivsavi), 11 – planeerimiskiit (hall savi), 12 – planeerimiskiit (liiv), 13 – planeerimiskiit (savi), 14 – orgaanikarikas kultuurkiht (süsi, kivid, puulaastud).

tänapäevasest maapinnast paiknenud savine planeerimiskiht (joonis 14, kiht 13). See sisaldas eriaegseid savinõukilde, sh 13. sajandi lõpust kuni 15. sajandi alguseni dateeritavat kohalikku kedrakeraamikat, 13. sajandi lõpu Lõuna-Skandinaavia glasuurkeramikat ja hilisemate (16. sajandi lõpp, 17. sajand) glasuuritud pinnaga punaste savinõude katkeid (VM 11087: 53).

Kirjeldatud kihi all (u 83,50 m ümp), vahetult looduslikul aluspinnal lasus kuni 70 cm paksune orgaanikarikas tume kultuurkiht, mis sisaldas muu hulgas sütt, kive ja puitlaaste. Kaevandi kesk- ja lõunaosas kaevati kultuurkihi ülaosast välja puidujäänuseid. Neist kolm palki olid samasuunalised, kusjuures kaks asetsevad kõrvuti. Kaevandi seinas oli näha neil paiknenud ristsuunaline palk. Konstruksiooni olemust ja funktsiooni ei ole praeguste väheste andmete juures võimalik siiski selgitada, kõige tõenäolisemalt pärineb see siiski mingist hoonest.

Kultuurkihti aitavad dateerida mitmed sellest kogutud leiud. 13. sajandi viimasest veerandist pärineb Kesk-Reinimaa varakivikeraamika kild (VM 11087: 52), 13. sajandi teisest poolest või 14. sajandist kohalikud kedrakeraamika killud, sh mõned laineornamendiga eksemplarid (VM 11087: 55–57, 59). Samasuguse dateeringuga on importnõude katked. 13. sajandi teisest poolest pärinevad Siegburgi protokivikeraamika killud (VM 11087: 59) ning 13. sajandi lõppu ja 14. sajandi keskpaika dateeritakse Siegburgi varakivikeraamika kild (VM 11087: 58). Muudest leidudest olgu mainitud veel vitsiknõu küljelaud (VM 11087: 54) ja kümned naharibad (VM 11087: 60–62). Seega on tegu 13. sajandi II poolest 14. sajandi I veerandini tekkinud ladestusega.

4. Arutelu ja kokkuvõte

Kuigi Tallinna ja Oru tänava vahele rajatud kaugküttetorustiku kraavis tehtud arheoloogilistel uurimistöodel oli võimalik jälgida vaid kitsast sisselõiget pinnasesse ning see piirdus enamasti ülemiste, peamiselt uusaegsete ladestustega, võimaldab kogutud teave siiski teha mõningaid järeldusi Viljandi linna hoonestuse, tänavavõrgu ja kaitserajatiste kohta. Kaevatud kraav läbis linna eri osi (müüri piiratud ala, vallikraav, selle ümbrus jms), mistõttu tulevad selgelt välja erinevused Viljandi linnaruumis. Lisainfot saadi ka linna varase asustuse ja mõnevõrra hoonestuses toimunud muudatuste kohta.

Linna territooriumi põhjaosas, nii praeguse kino Rubiin piirkonnas kui ka Oru tn 3 majast lääne pool saab vanima inimasustuse leiuainese põhjal dateerida 13. sajandi teise poole. Võimalik, et juba siis (igal juhul aga 14. sajandi esimesel poolel) rajati puithoone, mille jäänused leiti 3. kaevandist. Ilmselt juba 14. sajandil on eelmainitud puithoone lammutatud ja uus ehitatud natuke teise kohta. Seegi on olnud aga suhteliselt lühiajaline rajatis, mis lammutati veel samal sajandil, ning ala sillutati. Vanima hoone piirkond oli siis tõenäoliselt kasutusel hoovina, kuhu rajati vitspunutisega kraav ja kaev või lampkast.

Seejärel on kino Rubiin kagunurga piirkonda aetud laiali tätekiht ja 14. sajandi teisel poolel või 15. sajandil rajati enam-vähem samale kohale, kus tõenäoliselt paiknes teine puitehitis, kivivundamendiga hoone. Selle vastu on laotud raudkividest sillutis. Leidude põhjal on see rajatud hiljemalt 16. sajandi algul, kuid sillutis oli tõenäoliselt kasutusel veel ka Liivi sõja ajal 16. sajandi teisel poolel. Seejärel ei ole seda piirkonda enam hoonestatud. Seega annab kirjeldatud kaevand hea läbilõike Viljandi hoonestuse arengust.

Keskajast pärinevad ka vanimad Väike-Turu, Lossi ja Oru tänava ristumiskoha lähedal, samuti kinost Rubiin vahetult lõunas säilinud ladestused. Rubiinist lõuna poolt on saadud leide 14. sajandist või isegi 13. sajandi lõpust ning keskajal on sinna ehitatud kivivundamendiga hoone. Oru tänava vanimad leiud võib dateerida 13. sajandi teise poole. Tõenäoliselt on keskajal sealgi paiknenud hoone, millele osutavad vähesed säilinud puidujäänused. Mõnevõrra üllatav on hilis-keskaegsete ja uusaegsete ladestuste puudumine Oru tn 3 maja lääne-seina lähiümbruses. Välistada ei saa seda, et sealt on hiljem toonased elutegevusjälgedega kihid minema veetud. Oru tänaval on aga uusajal paiknenud mitmed kivivundamendiga hooned.

13. sajandi teisel poolel või 14. sajandi algul rajatud vallikraavi alal saadi uurida vaid hiliseid täitmise käigus tekkinud ladestusi. Neist kogutud andmed ei ole vastuolus kirjalike allikatega, mille järgi vallikraav aeti kinni 19. sajandi teisel poolel. Viimase poolteise sajandi jooksul on sinna ehitatud ka mitmeid kivivundamendiga hooneid, mis nüüdseks on aga juba lammutatud.

Kogutud leiuaines pole küll arvukas (62 alanumbrit ja 282 üksikleidu), kuid esile tuleb tuua puidu ning naha säilimist. Seni on Viljandist puunõude katkeid leitud vaid neljast kaevandist, kõige arvukamalt muuseumi hoovis 1993–1995 toimunud uuringutel, mis on paraku publitseeri-

mata, ning ka nahaleidude osas pole pilt märkimisväärselt teistsugune. Puidulaaste sisaldava kultuurkihi leidmine lubab oletada, et Viljandi esemeline kultuur 13.–15. sajandi alguseni ei erinenud märkimisväärselt Tartu, Pärnu ja Tallinna leiuainesest ning senine puu- ja nahaleidude puudumine on tingitud eeskätt säilimistingimustest. Üksikleidudest tuleb kahtlemata esile tuua rikkalikult kaunistatud noatuppe (joonis 11).

Leidude ajalise jaotuse osas tundub, et 13.–14. sajandi leiud on arvukalt esindatud ning puuduvad eeskätt 16. sajandi I poolele tüüpilised leiud. Osaliselt tuleneb see Lõuna-Eesti selle perioodi leiuainese ebapiisavast uuritusest⁶, teisalt kindlasti linnaruumi korrastamisest (tänavate ja hoovide sillutamine, prügi koondamine kindlatesse kohtadesse), mistõttu hoovialadel leiurikast kultuurkihti ei ladestunud. Siiski ei saa mööda vaadata ka võimalusest, et 16. sajandi alguseks olid jõukamad kodanikud Tartu värava lähiümbrusest (või ka vaid nimetatud krundilt) lahkunud ning 16. sajandi alguse asukad ei tarbinud toonaseid „moekaupu“.

Keraamikaleiud, mis moodustavad tavaliselt arheoloogilisest leiuainesest enamuse, on arvukalt esindatud ka käesolevatel kaevamistel. Mõnevõrra üllatavaks võib pidada 13.–14. sajandi kohaliku keraamika vähest esinemist ning suhteliselt arvukat importkeraamika leidmist: tegutses ju Viljandis vähemalt 13. sajandil keraamatöökoda. Importnõude osas on esindatud põhilised Läänemere piirkonnas oma tooteid turustanud valmistuskeskused: Siegburg, Siegburgi elmäestik, Lõuna-Alam-Saksimaa, Langerwehe, Lõuna-Skandinaavia/Põhja-Saksamaa. Viimati nimetatud piirkonnas valmistatud glasuurkeraamikat (siin esindatud kahe killuga) on seni Viljandist teada vaid kolmel juhul.

Tavapärasest vähem on leitud tootmisjääke: šlakki leiti vähe, luu- ja puidutöötlemisjääke üldse mitte. Ka importkeraamika arvukam esinemine lubab oletada, et kaevandid võisid sattuda jõukamate elanike kinnistutele, kus käsitööga ei tegeldud. Sellele võiks viidata ka glasuurtellise katke esinemine keskaegses ladestuses – enamasti (kuid mitte alati) seostuvad sellised leiud Eesti kontekstis linnuste või kirikutega. Tõsi, leiumaterjali hulgas ei leidu klaasnõude katkeid, mida üldiselt samuti jõukamate linnaelanikega seostatakse.

---

⁶ Järeldus tuleneb perioodile iseloomuliku importkeraamika, punaseks põletatud ahjupottide, samuti renessansimõjutustega ehete, majapidamisinventari jms katkete puudumisest, ent tarbeesemed on nimetatud kaevamistel üldse väga napilt esindatud.

Ka metallesemeid leiti suhteliselt vähe: lisaks eelkirjeldatud sõlele (joonis 12) vaid noa katke, jäänael, mõned naelad ning tinakaunistuse katke. Materjal on siiski liiga napp nimetatud tähelepaneku alusel kaugeleulatuvate järelduste tegemiseks.

Kaevamised Viljandi linna põhjaosas lisasid piirkonna asustusloole uusi andmeid, millest kõige väärtuslikumaks võib pidada 13.–14. sajandi puithoonestuse, veejuhtimissüsteemi ning leiukomplekside avastamist. Kui näiteks keskaegses Tartus on nimetatud rajatised küllaltki tavalised, siis Viljandi puhul on neist seni vaid üksikuid teateid. Vähemalt sama oluline on hilisemate kivihoonete lokaliseerimine. Küsimus hoonete ulatusest ja funktsioonist, kruntide planeeringu muutumisest ning puithoonete asendamisest kivihoonete *resp* kivivundamendiga hoonetega jääb edasiseks uurimiseesmärgiks.

Tänuavaldus

Artikli autorid tänavad kunstnik Kristel Külljastineni, kes on teinud nii kaevamiste joonised kui ka artiklile lisatud illustratsioonid.

KÄSIKIRJAD JA PUBLIKATSIOONID

Alttoa, K. 1978. Viljandi linna kujunemisest. – Ehitus ja arhitektuur, 2, 48–54.

Alttoa, K. & Moora, H. 1979. Viljandi linnamüüri arh. kaevamised V. Kingissepa tn 22 hoovis. Arheoloogiliste kaevamiste aruanne. Tallinn. (Käsikiri MKA-s ja TÜ AK-s.)

Eimre, M. 1989. Viljandi vanalinna kvartal nr 161 ajalooline õiend. Tekstiline osa. (Käsikiri MKA arhiivis, koopia Viljandi Muuseumis.)

Haak, A. 2003. Keskaegse Viljandi tänavate võrk. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2002. Viljandi, 71–91.

Haak, A. 2004. Archaeological investigations in the Viljandi Castle of the Teutonic Order and in Medieval Viljandi. – Archaeological Fieldwork in Estonia / Arheoloogilised välitööd Eestis 2003. Ü. Tamla (toim). Tallinn, 107–121.

Haak, A. 2006. Tartu värava eeslinna tekkest, hävingust ning taaskujunemisest. Uusi andmeid arheoloogilistelt kaevamistelt 1996–2005. – Viljandi Muuseumi aastaraamat 2005. Viljandi, 68–87.

- Haak, A. & Lätti, P. 2006.** Archaeological investigations at the town wall of Viljandi, and at the construction site Tartu Street 8A. – *Archaeological Fieldwork in Estonia / Arheoloogilised välitööd Eestis* 2005. Ü. Tamla (toim). Tallinn, 177–188.
- Pullat, R.; Hein, A.; Leimus, I. & Viires, A. 2006.** Johann Christoph Brotze. *Estonica*. Tallinn.
- Russow, E. 2006.** Importkeraamika Lääne-Eesti linnades 13.–17. sajandil. Tallinn.
- Sarv, K. & Sokolovski, V. 2006.** Sauna tänav 10 hoovi arheoloogiliste kaevamiste noatuped. – *Etnos ja kultuur. Uurimusi Silvia Laulu auks. Muinasaja teadus*, 18. H. Valk (toim). Tartu-Tallinn, 317–330.
- Tvauri, A. 1997.** Archaeological investigations in the old part of Viljandi. – *Archaeological Field Works in Estonia / Arheoloogilised välitööd Eestis* 1997. Ü. Tamla (toim). Tallinn, 81–86.
- Tvauri, A. 2001.** Viljandi linnamüüri arheoloogilised uuringud aastatel 1997–1999. – *Viljandi Muuseumi aastaraamat 2000. Viljandi*, 92–110.
- Tvauri, A. & Valk, H. 1997.** Arheoloogilistest uuringutest Viljandi vanalinnas kvartalis nr 161 linnamüüri piirkonnas 1997. a. (Käsikiri MKA-s ja TÜ AK-s.)
- Valk, H. 1994.** Excavations at the medieval town gates of Viljandi. – *TATÜ*, 43 (1), 90–96.
- Valk, H. 1999.** A subgroup of the „Hanseatic brooches“ in Estonia. – *The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology*. R. Vissak, A. Mäesalu (toim). Tartu, 85–100.

ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS IN VILJANDI, IN THE TERRITORY OF A PIPELINE FOR CENTRAL HEATING BETWEEN TALLINNA AND ORU STREETS

Aivar Kriiska, Arvi Haak, Mari Lõhmus

In autumn 2004, archaeological monitoring and excavations took place in the territory between Tallinna and Oru Streets, caused by the installation of a pipeline for central heating. The length of the trench was 370 m, its average width reached 1.5 m and depth 2.0 m (joonis/Fig. 1). In areas where the deposits originated only from the Post-Medieval Period, the profile of the trench was cleared and recorded in sections, and finds were searched for dat-

ing the depositions defined. In places, archaeological excavations took place; in these cases, also the strata below the bottom of the trench for the pipeline were investigated, so that virgin ground could be reached.

Archaeological investigations in the area between Tallinna and Oru Streets only produced a narrow section of the deposits, which mostly was restricted to the uppermost strata, mostly from the Post-Medieval period. Nevertheless, the information gathered allows some conclusions to be made regarding the housing, street network and defensive structures of medieval Viljandi. The trench crossed different parts of the town area, namely territory inside the town wall, the filled-up moat and its surroundings, etc.; thus differences in the town area and its surroundings could be stressed.

In the northern part of the town area, both next to the current cinema Rubiin, and west of a dwelling at 3 Oru Street, the earliest strata connected with human activities originate from the second half of the 13th century. It seems likely that the construction of a wooden house (Fig. 13), the remains of which were found from excavation plot 3 (Fig. 8), originate from that period. The stratification in the area of this plot gives a good overview of the changes which have taken place in the area until present day. It seems that the above-mentioned wooden house was demolished already in the 13th century, and a new one was constructed in a slightly different place. The latter house also seems to have been short-lived, as it has been destructed during the same century. Shortly following the latter event, the area was paved. The territory of the earliest house was most likely now a yard area, where a drainage ditch with walls of woven branches (Fig. 10), and a well or a cess pit were erected. Soon thereafter, the whole area of the plot has been levelled with a fill layer, and a house with stone foundation (Fig. 9) was erected on the site of the first wooden house during the late 14th or 15th century. Next to it, a cobblestone pavement has been constructed. According to the finds collected, it must have functioned by the beginning of the 16th century at the latest, but most likely remained in use also during the Livonian war (1558–1583). After that, there has been no housing in the excavated area.

The deposits located in the area north of Väike-Turu and Oru Streets and south of the cinema Rubiin also originate from the Medieval Period (Fig. 14). The earliest finds from excavation plot 2 south of the cinema originate from the 14th or even late 13th century. Still in the medieval Period, a house with stone foundation has been erected (Fig. 7). The earliest finds from the current Oru Street can be dated to the second half of the 13th century. It seems likely that a house had been constructed there during the Medieval Period, indicated by the log remains that have been preserved. The absence of strata from the Late Medieval and Early Modern Period next to the dwelling at 3 Oru Street is somewhat unexpected. It cannot be excluded, however, that strata from these periods have been removed from the area excavated.

In the territory of the moat, which has been dug during the second half of the 13th or early 14th century, only the deposits connected with its filling could be investigated. The data collected from these do not contradict information from written sources, according to which the moat was filled during the last third of the 19th century. During the one and a half century since then, several houses with stone foundation have been constructed in the area, but have already been demolished by now.